ISSN 2654-2366

Archive

Open Access Scientific Journal
ISSN 2654-2366

Volume 19(2) – 2023 Offprint

Volume No: Archive Volume 19, Issue 2, 2023

Editor: K. Kalogeropoulos

Date: November 1, 2023

Παραπομπή ως: Τουτσίδου, Β. 2023. «Πολιτισμικές επαφές δυτικής Ανατολίας και νότιας Κρήτης στην εποχή του Χαλκού», Archive 19(2), (1 Νοε): 59-67. DOI: 10.5281/zenodo.10645613

Πολιτισμικές επαφές δυτικής Ανατολίας και νότιας Κρήτης στην εποχή του Χαλκού

Βασιλική Τουτσίδου, ΠΜΣ Αρχαιολογία Ανατολικής Μεσογείου, Πανεπιστήμιο Αιγαίου, Τμήμα Μεσογειακών Σπουδών

Λέξεις κλειδιά: *Βαρελόσχημα αγγεία, Βορειοδυτική Ανατολία, Νότια Κρήτη, Πολιτισμικές επαφές, Νομάδες βοσκοί.*

Abstract

The present study examines the type of barrel-shaped vessels as an element of cultural contacts in Western Anatolia, and specifically in the area of Canakkale and the settlements of Koumasa and Levina in southern Crete. The contact between these two areas can be ascertained from the Neolithic period onwards, based on many new elements of material culture in Crete and northwestern Turkey, which testify to this contact. The vessels, which have been characterized as barrel-shaped because of their characteristic shape, are found in the Neolithic era from Central Europe to the Levant. According to analyses made on this pottery, and based on ethnoarchaeological research, it is possible that they could be used as vessels for processing dairy products, either as imitations of such vessels made of other material, e.g. sacks of sheep and goat skins, or even as utensils symbolically of a cultural carrier. In the areas to be examined, there seems to be diffusion of this type in northwestern Anatolia and Crete during the Modern Bronze Age

Εισαγωγή

Στην παρούσα μελέτη εξετάζεται ο τύπος των βαρελόσχημων αγγείων, ως στοιχείο πολιτισμικών επαφών στη Δυτική Ανατολία, και συγκεκριμένα της περιοχής του Τσανάκκαλε και των οικισμών Κουμάσας και Λεβήνας της Νότιας Κρήτης. Η επαφή που υπήρξε ανάμεσα στις δύο αυτές περιοχές μπορεί να διαπιστωθεί ήδη από τη Νεολιθική περίοδο και έπειτα, βάσει πολλών νέων στοιχείων υλικού πολιτισμού στην Κρήτη και την βορειοδυτική Τουρκία, που μαρτυρούν αυτή την επαφή. Τα αγγεία, τα οποία έχουν χαρακτηριστεί βαρελόσχημα εξαιτίας του χαρακτηριστικού τους σχήματος, απαντώνται στη Νεολιθική εποχή από την Κεντρική Ευρώπη έως το Λεβάντε. Σύμφωνα με αναλύσεις που έχουν γίνει στην εν λόγω κεραμική, και βάσει εθνοαρχαιολογικών ερευνών, είναι πιθανή η χρήση τους ως αγγεία επεξεργασίας γαλακτοκομικών προϊόντων, είτε ως απομιμήσεις τέτοιων αγγείων κατασκευασμένων από άλλο υλικό π.χ. σάκοι από τομάρια αιγοπροβάτων, ή ακόμα και ως σκεύη συμβολικά πολιτισμικού φορέα. Στις περιοχές που πρόκειται να εξεταστούν, φαίνεται να υπάρχει διάχυση του τύπου αυτού στη βορειοδυτική Ανατολία και την Κρήτη κατά την Νεότερη εποχή του Χαλκού (πίν. 1).

	LEVANT	NW ANATOLIA	CRETE	SICILY	EUROPE
5200- 4500 BC					
4500 - 3800 BC					
3800 - 3500 BC					
3500 - 3000 BC					
3000 - 2800 BC					
2800 - 2500 BC					
2500 - 2300 BC					
2300- 2000 BC					
2000- 1300 BC					
1300 - 900 BC					

Πίνακας 1. Διάχυση των βαρελόσχημων αγγείων (Πηγή: Cultraro 2013, 177)

Γεωγραφικό Χρονολογικό και Πολιτισμικό πλαίσιο

Στην περιοχή της Βορειοδυτικής Τουρκίας στο σύγχρονο Τσανάκκαλε η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως στην περιοχή του Hisarlik όπου εξετάζεται στην παρούσα έρευνα, ενδείξεις κατοίκησης από την πρώιμη εποχή του Χαλκού. Σύμφωνα με τα αποτελέσματα της ραδιοχρονολόγησης, έχει προταθεί μια απόλυτη χρονολόγηση του χώρου ~2.900 έως ~2600 ΠΚΕ, για την πρώτη αυτή οικιστική φάση της Τροία Ι[1], (Πίν. 2). Η θέση δεν αποτελούσε απομονωμένο σημείο της Ανατολίας αλλά βρισκόταν σε αλληλεπίδραση με τις υπόλοιπες θέσεις των υψιπέδων, καθώς και σε μια έμμεση συσχέτιση με τον πρωιμότερο γειτονικό οικισμό του Κουπ-τεπέ (Kuptepe Ib-a)[2], όπου σημειώθηκε έντονη μετατόπιση προς την κτηνοτροφική οικονομία από τις αρχές της 5ης χιλ. ΠΚΕ έως τα μέσα της 4ης, κυρίως βοοειδών και της 3ης χιλ. και προβάτων. Στην Τροία εκτός από τα προαναφερόμενα είδη ιδιαίτερη σημασία φαίνεται πως είχε και η εκτροφή των χοίρων. Στην περιοχή του Μαρμαρά από την 6η χιλ. παρατηρείται μια ισχυρή

[1] Ivanova 2013, 22.
[2] Yakar 1979, 54.

εξάρτηση από τα αιγώδη σε συνδυασμό με μια στρατηγική βοσκής που στοχεύει στην εκμετάλλευση των γαλακτοκομικών προϊόντων[3] .

DATE	ANATOLIA Kültepe	ANATOLIA Tarsus	ANATOLIA Beyce Sultan	CRETE	GREEK MAINLAND	CYCLADES	EASTERN AEGEAN ISLANDS	TROIA	LIMAN TEPE AREA - A	LIMAN TEPE AREA - B	PERIOD
2000 BC.			VIa VIII		Early Helladic III Aegina V	Middle Cycladic Early Cycladic III (Phylakopi I)	Heraion V Poliochni Brown Heraion IV	V IV (?)	?	LMT B IV-1	EBA IIIb
	11b			Early Minoan IIB	Lerna IV Aegina IV			III		LMT B IV-2	EBA IIIa
	12	EBA III	XII c		Early Helladic II Late Lerna IIID	Early Cycladic IIb (Kastri Group)	Heraion III Poliochni Yellow Emborio I	Late	LMT A V-1	LMT B V-1a	End of EBA II
	13				Aegina III Lefkandi I / Manika Pevkakia VII	Ayia Irini III Palamari III Syros-Kastri Zas IV Mt. Kynthos		II		LMT B V-1b	EBA II Late
2500 BC.	14	EBA II	XIII a		Aegina II Lerna IIIC Pevkakia VI		Heraion II Emborio II		LMT A V-2a	LMT B V-2	
				Early Minoan IIA Knossos Poros	Early Helladic II Early		Poliochni Red Heraion I Thermi V	Early	LMT A V-2b		
	15				Lerna IIIB	Early Cycladic IIa	Emborio III Poliochni Green	Late	LMT A V-3a	LMT B V-3	EBA II Early
	16				Lerna IIIA	Ayia Irini II Palamari II Chalandriani Mt. Kynthos	Thermi IV	I	LMT A V-3b		
	17		XVII								
	18				Aegina I		Polio. Blue evoluta Emborio IV		LMT A VI-1a	LMT B VI-1	EBA I Late
		EBA I	XIX	Early Minoan I	Early Helladic I	(Aplomata Group)	Polio. Blue Archaic Thermi III	Middle	LMT A VI-1b		EBA I Middle
									LMT A VI-1c	?	
						Early Cycladic I (?)	Emborio V	Early (?)	LMT A VI-1d		EBA I Middle / Late
3000 BC.			XX				Thermi II Thermi I	End of Kumtepe Ib (?)	LMT A VII		EBA I Early / Late Chal. (?)

Πίνακας 2. Χρονολογικός πίνακας: Το εμπορικό δίκτυο της Ανατολίας είναι σκιασμένο. (Πηγή: Shaloglou 2005, 344)

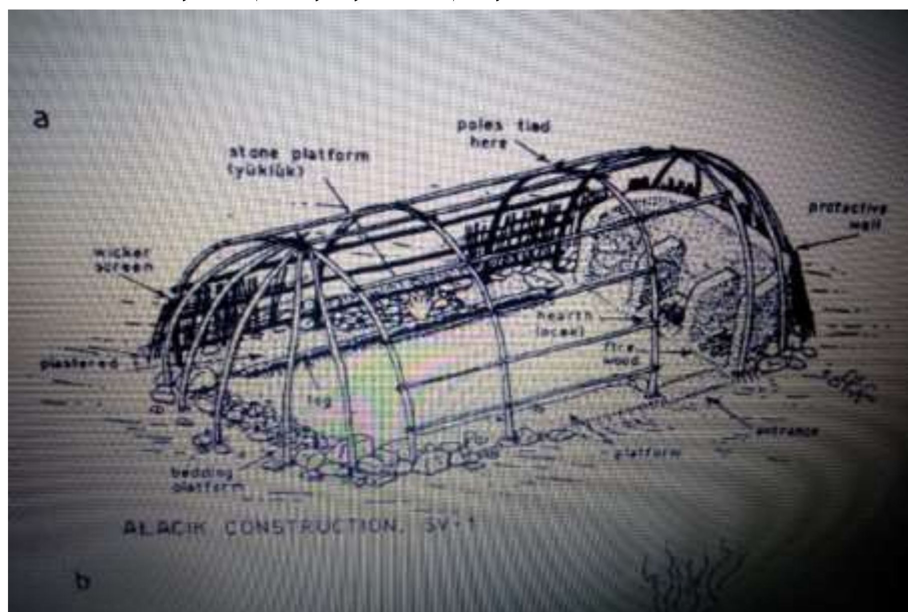
Σύμφωνα με αναλύσεις που έχουν γίνει σε πολλά κεραμεικά από Νεολιθικές θέσεις μεταξύ της νοτιοανατολικής Ευρώπης και της νότιας Ανατολίας, χρησιμοποιώντας σταθερές ισοτοπικές ενδείξεις άνθρακα, με τις οποίες μπορεί να γίνει διάκριση ανάμεσα στο ζωικό λίπος που προέρχεται από το κρέας και σε αυτό που προέρχεται από τα γαλακτοκομικά προϊόντα. Τα αποτελέσματα των αναλύσεων έδειξαν ενδείξεις έντονης παρουσίας λιπιδίων που προέρχονται από γαλακτοκομικά προϊόντα στην περιοχή της βορειοδυτικής Τουρκίας κατά την περίοδο ~6.400-6.200 ΠΚΕ[4].

Η επίδραση που δέχτηκε η Τροία από τα Υψίπεδα της Ανατολίας μπορεί να διαπιστωθεί από τους κεραμεικούς ρυθμούς που βρέθηκαν από τα πρώιμα στρώματα της. Οι κεραμεικοί ρυθμοί που υιοθέτησε η Τροία και συναντώνται στις πρώτες φάσης της Τροία είναι: χειροποίητη αμαυρόχρωμη στιλβωτή, μαύρη-γκρι, ανοιχτό γκρι προς ανοιχτό καφέ, εγχάρακτος ρυθμός κ.ά.[5], ενώ η χειροποίητη του αμαυρόχρωμου στιλβωτού ρυθμού συνέχισε να είναι σε χρήση ως την Τροία IId.

Η κεραμική αυτή είναι διαδεδομένη στη βορειοδυτική Τουρκία και στα υψίπεδα του Ικονίου[6], μία περιοχή καθαρά κτηνοτροφική υπό την επιρροή ημινομάδων βοσκών προβάτων και αιγάγρων[7]. Η ταχεία εξάπλωση της αμαυρόχρωμης στιλβωτής κεραμεικής, σε συνδυασμό με άλλα πολιτισμικά στοιχεία που απαντώνται στον Καύκασο από την 3η χιλιετία έχουν συνδεθεί με νομαδικές

[3] Ulf 2014, 428.
[4] Cakirlr 2012, 78.
[5] Mellaart 1954, 190.
[6] Mellaart 1954, 190.
[7] Arbuckle 2012, 465.

μετακινήσεις[8]. Αξίζει να σημειωθεί πως σύμφωνα με εθνοαρχαιολογικές μελέτες που έχουν γίνει, έχουν καταγραφεί στις θέσεις αυτές σύγχρονες κτηνοτροφικές νομαδικές φυλές, οι οποίες μέχρι τις μέρες μας εξακολουθούν να διατηρούν αυτόν τον τρόπο διαβίωσης και χρησιμοποιούν ως καταλύματα ιδιότυπες ελλειπτικής ή ημικυλινδρικής μορφής σκηνές, τις *γιούρτες* στην περιοχή του Ταύρου και τις γιούρτες (alacik) στην περιοχή της κεντρικής Ανατολίας (εικ. 1)[9].

Εικ. 1. Γιούρτα (Πηγή: Gribb 1991, 88-90)

Από και προς την Τροία το απέραντο αυτό δίκτυο εκτείνονταν από την βορειοδυτική Ανατολία έως την Κιλικία και την Ταρσό, κυρίως κατά την περίοδο της δεύτερης οικιστικής φάσης της Τροίας[10], παρέχοντας πρόσβαση έως τα κέντρα της Μεσοποταμίας και το νοτιοανατολικό Αιγαίο[11].

Στην περιοχή του Νότιου Αιγαίου η Κρήτη είναι νησί με έντονο γεωγραφικό ανάγλυφο, αποτελούμενο από μεγάλα ορεινά συγκροτήματα και πεδιάδες που καταλήγουν στη θάλασσα. Έχει διαπιστωθεί ότι από το πέρασμα από την Νεολιθική εποχή στην εποχή του Χαλκού παρατηρείται μια προτίμηση εγκατάστασης των οικισμών προς την ενδοχώρα, όπως συμβαίνει με τη θέση Κουμάσα ή σε οικισμούς κοντά στην ακτή σε βραχώδη ακρωτήρια ή απότομους λόφους, όπως συμβαίνει με τη θέση Λεβήνα. Αυτό πιθανώς οφείλεται στα μεταναστευτικά κύματα πληθυσμών από το βορειοανατολικό Αιγαίο, που αναμείχθηκαν με τον εντόπιο πληθυσμό[12].

Οι διατροφικές συνήθειες των ανθρώπων υποστηρίζονται από τη τοπική πανίδα και χλωρίδα που προσφέρει η περιοχή, ωστόσο η πανίδα του νησιού ενισχύθηκε με την εισαγωγή των αιγάγρων, των προβάτων, των χοίρων και των βοοειδών κατά την Νεολιθική περίοδο από άλλες περιοχές, ενώ το κρι-κρι πιθανώς να έχει

---

[8] Cribb 1991, 14.

[9] Gribb 1991, 88-90.

[10] Efe 2007, 48-49.

[11] Demand 2011, 91.

[12] Krzysztof 2006, 254-256.

προέλευση από το Λεβάντε. Τα ζώα αυτά εκτρέφονταν για το κρέας τους αλλά και για το μαλλί. Αναλύσεις αγγείων από το σπήλαιο του Γερανίου κατά την Τελική Νεολιθική Ια και την θέση Χρυσόκαμπος κατά την και ΠΜ ΙΙΙ-ΜΜΙ έχουν εντοπίσει λίπη που προέρχονται πιθανώς από γάλα, ένα προϊόν που οι κάτοικοι της προϊστορικής Κρήτης εκμεταλλευόταν, όπως και τα υποπροϊόντα του, ανάμεσά τους το τυρί, για το οποίο υπάρχουν καταγραφές στις πινακίδες της γραμμικής Β'[13].

Η κρητική νεολιθική κεραμεική είναι κυρίως σκουρόχρωμη, μελανού χρώματος. Κατά τη μεταβατική περίοδο από την τελική Νεολιθική στην εποχή του Χαλκού παρατηρείται εξέλιξη στους κεραμικούς ρυθμούς των σχημάτων των κεραμικών αγγείων. Κάποια από αυτά παρουσιάζουν την ίδια τυπολογική κατάταξη με αγγεία γειτονικών περιοχών, αλλά και της περιοχής της βορειοδυτικής Ανατολίας, όπως η πρόχους με κυρτή βάση από το Κουμ-τεπέ ή ο σκύφος με πόδι, χαρακτηριστικό αγγείο της Τελικής Νεολιθικής της Κρήτης, που βρέθηκε επίσης στο Κουμ-τεπέ. Η περίοδος μεγάλης δημοτικότητας ενός κεραμικού ρυθμού σε ένα χρονικό και γεωγραφικό πλαίσιο, αποτελεί χαρακτηριστικό μιας ορισμένης περιόδου, χωρίς αυτό να σημαίνει πως με το τέλος της ευρείας δημοτικότητας του ο ρυθμός αυτός παύει να χρησιμοποιείται.

Κατά την ΠΜ Ι παρατηρείται η εξειδίκευση στην κεραμική και μια έκρηξη νέων ρυθμών και σχημάτων. Στο νότιο τμήμα του νησιού, παρατηρείται η σχετική συχνότητα του ρυθμού της Λεβήνας, χαρακτηριστικά του οποίου αποτελούν οι γραπτές διακοσμήσεις που αποτελούνται από λευκά κοσμήματα σε κόκκινο βάθος. Κατά την ΠΜ ΙΙa-b μεγάλη δημοτικότητα φαίνεται εμφανίζει ο νέος ρυθμός της Κουμάσας με ερυθρή ή μελανή διακόσμηση σε ανοιχτόχρωμο πηλό. Η διακόσμηση συνήθως είναι γραμμική με ένα ή δύο γεωμετρικά κοσμήματα σε κάθε πλευρά, ενώ τα διάφορα σχήματα των αγγείων εδράζουν σε επίπεδες βάσεις ή μικροσκοπικά πόδια. Μεταξύ των ρυθμών της περιόδου ΠΜΙ-ΙΙ όπου γίνεται χρήση χρωμάτων, χρησιμοποιείται και ο Λεπτότεχνος τεφρός ρυθμός. Κάποια από τα νέα χαρακτηριστικά των αγγείων που εμφανίζονται κατά την περίοδο ΠΜ ~3.200-2800 ΠΚΕ , είναι τα κυλινδρικά πώματα πυξίδων που είναι γνωστά από την Τροία Ι-ΙΙ και οι κερατοειδείς λαβές, που είναι κοινές σε πολλές θέσεις της Ανατολίας[14].

Βαρελόσχημα αγγεία στη νότια Κρήτη και την Τουρκία

Μεταξύ των αγγείων που βρέθηκαν στη Λεβήνα στον Θόλο ΙΙ έχουν καταγραφεί και δύο αγγεία σε σχήμα οριζόντιου κυλίνδρου με κλειστά άκρα και λαιμό στο κέντρο[15]. Το σχήμα του αποτελεί ένα ιδιαίτερο τύπο που δεν απαντάται στο ρεπερτόριο τουλάχιστον των κεραμικών αγγείων κατά την ΠΜ Ι-ΙΙβ. Το ένα από τα ευρήματα ακολουθεί τον χαρακτηριστικό ρυθμό της Λεβήνας (εικ. 2, 3-4) για τη διακόσμηση του, ενώ το άλλο τον ρυθμό του αγίου Ονουφρίου (εικ. 2,1). Οι δύο αυτοί ρυθμοί είναι δημοφιλείς στην περιοχή κατά την ΠΜΙ - ΠΜΙΙ. Το ίδιο μπορούμε να παρατηρήσουμε και για το ιδιότυπο κυλινδρικό αγγείο από τον ΠΜ

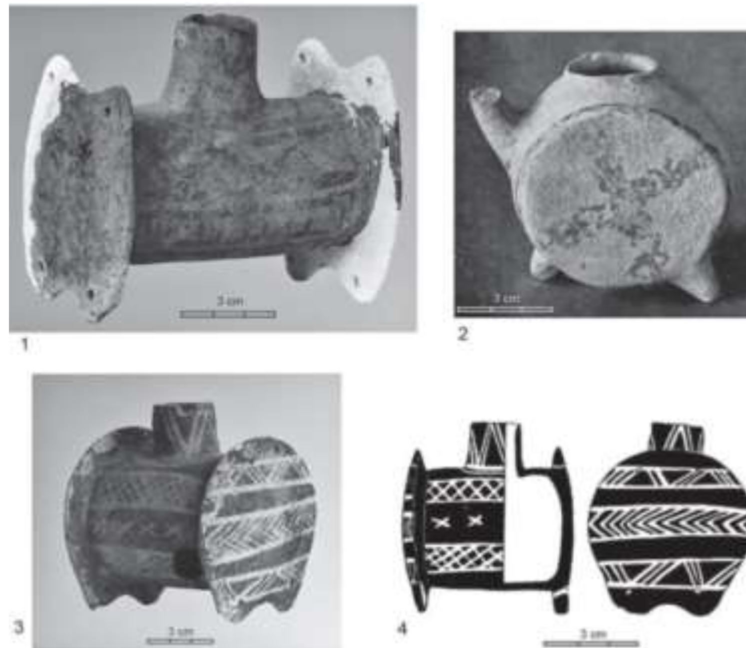
---

[13] Moody 2012, 237-240.

[14] Betancourt 1985, 33-80.

[15] Alexiou 1960, 227, εικ 2, 4. Βλ. επίσης. Betancourt 1985, 66.

ΙΙ Θόλο της Κουμάσας, που ακολουθεί τον αντίστοιχο διακοσμητικό ρυθμό και ένα τυπολογικό χαρακτηριστικό του ρυθμού, τα μικροσκοπικά πόδια (εικ. 2,4)[16]. Το συγκεκριμένο αγγείο φέρει λαβή, ένα χαρακτηριστικό που θα μπορούσε να το εντάξει σε ένα είδος ασκόμορφου βαρελόσχημου αγγείου. Κάτι παρεμφερές έχει βρεθεί και στον σπηλαιώδη τάφο στο Κυπαρίσσι Τεμένους στα βορειοδυτικά. Πρόκειται για μια ιδιότυπη ζωομορφική εικόνα με πλαστική απόδοση μάλλον κριαριού, ασκοειδούς ραμφόστομης πρόχου με γραπτή ερυθρή γραμμική διακόσμηση σε ανοιχτόχρωμο βάθος, πλησιέστερο παράλληλο από Κουμάσα. (εικ.3)[17].

Εικ. 2. Βαρελόσχημα αγγεία στη νότια Κρήτη (Πηγή: Cultrano 2013, 165-166)

Εικ. 3. Ασκοειδής ραμφόστομη πρόχους, Κυπαρίσσι Τεμένους (Πηγή: Σερπετσιδάκη 2006, 245).

[16] Cultrano 2013, 165-166.
[17] Σερπετσιδάκη 2006, 245.

Το βαρελόσχημο αγγείο που καταγράφηκε στη θέση της Τροίας από τον Blegen και χρονολογείται στην φάση Τροία Ι (ύστερη) (εικ. 4)[18] ακολουθεί τον ρυθμό ανοιχτό γρι σε ανοιχτό καφέ, που χρησιμοποιείται στη θέση της Τροίας, ενώ το σχήμα του αγγείου αποτελεί ιδιαίτερη περίπτωση για την τυπολογία της περιοχής. Παράλληλα, στη θέση Καρατάς της πρώιμης εποχής του χαλκού συλλέχθηκε από το δάπεδο οικίας ένα βαρελόσχημο αγγείο παρόμοιου τύπου με αυτά που έχουν ήδη αναφερθεί, το οποίο ωστόσο φέρει βοηθητική λαβή[19]. Ένα άλλο παράδειγμα βαρελόσχημου αγγείου από την Τροία έχει καταγραφτεί από τον Schlieman σε ένα δωμάτιο το οποίο ανήκει στο κτηριακό συγκρότημα που έχει χαρακτηριστεί ως το «Παλάτι του Πριάμου» (εικ. 5) και χρονολογείται κατά στο τέλος της Τροίας ΙΙ αρχή Τροίας ΙΙΙ[20]. Το αγγείο αυτό παρουσιάζει κάποια διαφοροποίηση από το πρωιμότερό του ως προς το σχήμα, καθώς φέρει προεξέχον τμήμα στις απολήξεις του καμπυλόσχημου κυλινδρικού του σώματος, ενώ φαίνεται να μη φέρει κάποια γραπτή διακόσμηση.

Εικ. 4. Βαρελόσχημο αγγείο που χρονολογείται στην φάση Τροία Ι (Πηγή: Morris 2014, 205)

Εικ. 5. Βαρελόσχημο αγγείο από την Τροία (Πηγή: Schliemann 1875, 341-2)

[18] Morris 2014, 205.
[19] Mellink 1964, 250.
[20] Cultrano 2013, 161.

Συμπεράσματα

Η τεχνολογία διαθέτει και συμβολική σημασία, η οποία μεταβιβάζεται στο κοινωνικό σύνολο μέσω μιας εξειδικευμένης γνώσης. Αυτή η γνώση πολλές φορές αποτυπώνεται συμβολικά και πρακτικά στον υλικό πολιτισμό. Τα βαρελόσχημα αγγεία πιθανώς αποτελούν συμβολικό φορέα του κτηνοτροφικού τρόπου ζωής που ακολουθούσαν επί χιλιετίες οι κάτοικοι των υψιπέδων της Ανατολίας, αλλά και μια τεχνογνωσία επεξεργασίας της ύλης που προέρχεται από τα κοπάδια ζώων που εκτρέφονταν για την εκμετάλλευση των προϊόντων τους. Η τεχνογνωσία αυτής της κτηνοτροφίας μεταφέρθηκε σε άλλες πολιτισμικές ομάδες που προσάρμοσαν το νέο στοιχείο στον δικό τους πολιτισμό. Τα βαρελόσχημα αγγεία της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού που περιγράφηκαν, εμφανίζονται κατά τη χρονική περίοδο ~3.000- 2.600 ΠΚΕ σε δύο γεωγραφικά απομακρυσμένες αυτές περιοχές και φαίνεται πως η χρήση τους γινόταν παράλληλα ή σε περιόδους κοντινές μεταξύ τους.

Παράλληλα, όμως, ο ιδιαίτερος αυτός τύπος του αγγείου ακολουθεί τους τοπικούς ρυθμούς και τυπολογία, παράγοντας ένα υβριδικό μοντέλο, που καθιστά τα βαρελόσχημα αγγεία διαφορετικά μεταξύ τους. Ακόμα και στο πέρασμα από την ΠΜΙ στην ΠΜΙΙ τα αγγεία αυτά διαφοροποιούνται και πιθανώς αποκτούν συμβολικότερο χαρακτήρα μέσω εικονιστικών διακοσμήσεων, όπως το σταυροειδές μοτίβο μέσα σε κύκλο από την Κουμάσα και η πλαστική διακόσμηση με την κριόμορφη μορφή που φέρει το αγγείο από το Σπήλαιο Τεμένους. Το τελευταίο παράδειγμα από την Τροία μπορεί να χρονολογηθεί στο ~2.200-2.100 ΠΚΕ και ενώ το σχήμα του πλησιάζει αρκετά στο αγγείο που ακολουθεί τον ρυθμό της Λεβήνας, μπορούμε να υποθέσουμε πως υπήρξε κάποια επιρροή από τη μία περιοχή στην άλλη. Η επιρροή αυτή δεν αφομοιώθηκε πλήρως, αλλά ο νέος τύπος που προέκυψε, ακολούθησε την τοπική παράδοση στην απόδοση του χρωματικού ρυθμού, διατηρώντας τα πολιτισμικά στοιχεία που τον διακρίνουν στο νέο τύπο του αγγείου.

Βιβλιογραφία

Alexiou, S. 1960. “New Light on Minoan Dating: Early Minoan Tombs at Lebena”, *Illustrated London News* 237: 225-227.

Arbuckle, B. 2012. “Pastoralism, Provisioning, and Power at Bronze Age”, *American Anthropologist*, 114(3): 462-476.

Betancourt, P. 1985. *Η Ιστορία της Μινωικής Κεραμικής*, Αθήνα: Καρδαμίτσα.

Cakirlar, C. 2012. “Neolithic Dairy Technology at the European-Anatolian Frontier: Implications of Archaeozoological Evidence from Ulucak Höyük, İzmir, Turkey, ca. 7000-5700 cal. BC”, *Anthropozoologica*, 47(2): 77-98.

Cribb, R. 1991. *Nomads in Archaeology*, Cambridge: Cambridge University Press.

Cultraro, M. 2013. “Barrel-shaped vessels in context: a long-range model of dairy production in Eastern and Central Mediterranean during the late Fourth and early Third millennia BC”, *Origini*, XXXV: 157-189.

Demand, N. 2011. *The Mediterranean Context of Early Greek History*, UK: Wiley-Blackwell.

Efe, T. 2007. "The Theories of the 'Great Caravan Route' between Cilicia and Troy: The Early Bronze Age III Period in Inland Western Anatolia", *Anatolian Studies*, 57: 47-64.

Ivanova, M. 2013. "Domestic architecture in the Early Bronze Age of western Anatolia: the row-houses of Troy I", *Anatolian Studies*, 63: 17-33.

Krzysztof, N. 2006. "New evidence for the Final Neolithic in Crete", *Πεπραγμένα Θ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου, Τόμος Α1, Προϊστορική Περίοδος, Ανασκαφικά Δεδομένα*. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Μελετών.

Mellaart, J. 1954. "Preliminary Report on a Survey of Pre-Classical Remains in Southern Turkey", *Anatolian Studies*, 4: 175-240.

Moody, J. 2012. "Hinterlands and hinterseas: resources and production zones in Bronze Age and Iron Age Crete", *British School at Athens Studies*, 20: 233-271.

Morris, S. 2014. "Dairy Queen. Churns and milk products in the Aegean Bronze Age", *Opuscula*, 7: 205-222.

Sahoglou, V. 2005. "The Anatolian trade network and Izmir Region during the early Bronze Age", *Oxford Journal of Archaeology*, 24: 339-361.

Schliemann, H. 1875. *Troy and Its Remains: A Narrative of Researches and Discoveries Made on the Site of Ilium, and in the Trojan Plain*, Andesite Press.

Σερπετσιδάκη, Ι. 2006, «Προανακτορικός Σπηλαιώδης Τάφος στο Κυπαρίσσι Τεμένους», *Πεπραγμένα Θ΄ Διεθνούς Κρητολογικού Συνεδρίου. Τόμος Α2 Προϊστορική Περίοδος, Αρχιτεκτονική*. Ηράκλειο: Εταιρία Κρητικών Ιστορικών Σπουδών.

Schoop, U. 2014. "Weaving Society in Late Chalcolithic Anatolia: Textile Production and Social Strategies in the 4th Millennium BC", *Western Anatolia before Troy. Proto-Urbanization in the 4th Millennium BC? Proceedings of the International Symposium held at the Kunsthistorisces Museum Wien Vienna, Austria, 21-24 November, 2012*, edited by Horejs, B., & Mehofer M., 421-446, Vienna: Austrian Academy of Sciences Press.

Yakar, J. 1979. Troy and Anatolian Early Bronze Age Chronology, *Anatolian Studies*, 29: 51-67.

ARCHIVE ISSN 2654-2366 EBE/NLG